

ДЕОНТИЧНА МОДАЛЬНІСТЬ У ДРАМАТИЧНИХ ТВОРАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (НА МАТЕРІАЛІ ДРАМИ «КАМІННИЙ ГОСПОДАР»)

У статті розглядається поняття деонтичної модальності, мовні засоби вираження модальності деонтиної установки на матеріалі драматичних творів Лесі Українки.

Ключові слова: модальність, деонтична модальність, імператив.

Постановка наукової проблеми та її значення. Категоріям модальності присвячено велику кількість праць. Модальність – дна з найширших, багатозначних, різнопланових мовних категорій, і тому питання, пов'язані з нею, відносяться до проблемних питань мовознавства, які не втрачають своєї актуальності на кожному етапі розвитку лінгвістичної науки. У мовознавстві паралельно існують найрізноманітніші погляди на модальність: від традиційного вивчення модальності різних мовних одиниць до ґрунтовної розробки питань модальності тексту. Питаннями модальності займалися В.В.Виноградов, Н.Б.Шершнєва, О. Семенець, І.М. Кобозєва, О.М.Кутяєва та ін.

Переосмислення лінгвістами деонтичної логічної категорії торкається проблеми взаємодії мови й мислення, новітні дослідження деонтичної семантики сприяють реінтерпритації категорії модальності.

Історично склалося, що деонтична модальність в лінгвістиці вивчали лише в порівнянні або протиставленні до інших видів модальних значень. У подальшому граматисти вдаються до деталізації та урізноманітнили проблематику досліджень. Так, деонтичну модальність вивчають з урахуванням впливу мовця як джерела «елементу волі», його соціального статусу, деонтичних установок або деонтичної картини світу на комунікативний процес. Однак, попри наявність ґрунтовних розробок, присвячених деонтичній модальності, окремі питання й проблеми потребують подальшого уточнення.

Предметом нашого дослідження є деонтична модальність (від гр. *deon* - обов'язок, правильність), модальність «повинності» - «характеристика практичної дії з точки зору певної системи норм» [4, 40]. Нормативний статус дії зазвичай виражається поняттями «обов'язково», «дозволено», «заборонено», які використовуються в нормативному висловлюванні.

Виклад основного матеріалу. Нормативне висловлювання, чи деонтичне висловлювання – «висловлювання, яке встановлює певну норму поведінки» [4, 225]. Мовні формулювання деонтичного висловлювання неоднозначні. Іноді вони мають форму наказового способу, але частіше є розповідним реченням з особливими нормативними словами «повинен», «може», «не повинен», «дозволено», «забороняється» і т.д. У мовній репрезентації деонтичного висловлювання вирішальну роль відіграє контекст, у якому відображена норма.

Обов'язок є характеристикою певних дій щодо принципів моралі; дозвіл стосується дії, яка не суперечить системі правових норм. При вживанні понять «обов'язково», «дозволено» і т.д. завжди мається на увазі певна нормативна система, яка зобов'язує, пропонує рішення й т.д. Оскільки існують різні системи норм, до того ж вони часто суперечать одна одній: дія, обов'язкова в рамках однієї системи, може бути заборонена в рамках іншої, наприклад, обов'язкове з погляду моралі може бути неактуальним у правовому сенсі; заборонене однією правовою системою, може бути дозволеним іншою такою ж системою.

Деонтичну модальність слід розглядати як категорію текстової діяльності, зміст якої полягає в посиленому впливі на адресата. За допомогою деонтичної модальності передаємо: 1) суб'єктивне ставлення автора до дійсності; 2) кваліфікація подій з позиції автора; 3) прагнення автора різними способами впливати на реципієнта.

Деонтична ситуація створюється у відповідних умовах, коли особистості нав'язуються певні обов'язки, коли виникає відповідальність. Ситуаційні обставини, за яких діє людина, дуже різноманітні, але мають і спільні риси, притаманні деонтичній ситуації: соціально значимі нормативні вимоги, обов'язки, установка особистості по відношенню до цих вимог і об'єктивні соціальні умови реалізації правильної поведінки.

Під поняттям деонтична модальність об'єднують значення необхідності. Деонтична модальність виражає те, «як повинно бути». Мовне поле деонтичної модальності включає парадигматичні та синтагматичні виміри. «Перший представлений таксономією засобів,

розподілених у зонах поля з урахування критерію частотності вживання певних засобів у мові» [8, 14].

Мовні засоби вираження деонтичної модальності можна розподілити на дві групи – експліцитні, утворені за допомогою формальних засобів, та імпліцитні, які не мають формальних показників у синтаксичній структурі речення.

Три члени деонтичної модальності - обов'язкове на одному полюсі, заборонене на протилежному та дозволене в ролі середнього медіативного члена - відображаються в трихотомії «хороше», «погане» та «нейтральне»: обов'язкове співвідносимо з хорошим, заборонене – з поганим, дозволене з нейтральним.

Наприклад:

«...Жону алькада

він викрасти хотів. Але алькад

її убив, а дон Жуана зранив...» (Леся Українка «Камінний господар», 1 дія).

Це одночасно і порушення заборони (злочин), і морально поганий вчинок. Проте тут діє також принцип аксіологічного релятивізму: в словах Долорес прослідковуємо співчуття до дон Жуана та до дружини алькада.

Прикладом деонтичного позитивного висловлювання можуть стати наступні слова Долорес:

«...Гляділа я його, носила воду

опівночі, і рани обмивала,

і гоїла, і вигоїла» (Леся Українка «Камінний господар», 1 дія).

Тут деонтику супроводжує аксіологічна позитивність, яка може розглядатися як негативна (Долорес допомагає втікачеві, якого розшукує влада).

Приклад деонтично нейтрального висловлювання, в якому описується дозволена дія (слова Анни до дон Жуана):

«За се я вам даю танець найперший» (Леся Українка «Камінний господар», 2 дія).

Модальність деонтичної установки передається в мові різними засобами:

а) синтаксичними (за допомогою інфінітивних речень та наказового способу);

б) лексичними;

в) лексико-граматичними (за допомогою модальних модифікаторів, які входять до складу складеного дієслівного присудка).

Імператив – основний засіб безпосереднього вираження волевиявлення як в українській мові взагалі, так і в драматичних творах Лесі Українки. Він є вираженням внутрішньої волі мовця. Хоча імператив і є дієслівною формою, функціонально і семантично він виражає не процес, не дію як таку, а волевияв мовця – його наказ чи побажання, щоб хтось виконав дію.

«Дозвольте, щоб я сам поклав сі перли

на гордовиту сю голівку, вперше

похилену передо мною низько» (Леся Українка «Камінний господар»)

Імператив не пов'язаний з повідомленням про щось, про явища дійсності. Якщо питання передбачає відповідь, тобто мовну діяльність реципієнта, то імператив не обов'язково передбачає мовну діяльність у відповідь – це заклик до дії. Варто також зазначити, що бажана дія, виражена імперативом, часто передбачає не дію, а певний стан.

Імператив функціонує не як дієслово-присудок, а самостійно, утворюючи особливе спонукальне речення, яке відноситься до сфери безпосереднього спілкування.

Інакше кажучи, «предикативне ядро як ядро предикативного модуса протиставлено в системі імперативу як ядру модальномо модуса» [8, 17]

Заперечення в спонукальних реченнях також є особливим: це небажання автора, протест проти виконання дії.

Специфічність імператива виявляється також у тому, що притаманне йому інтонаційне оформлення завжди є функціональним у мові: воно виражає спонукання до дії з боку автора – звідси неможливість вживання спонукальних речень у формі питання.

Виявленню «необхідності», «дозволеності» чи заборони підпорядковане функціонально-семантичне поле засобів безпосереднього вираження деонтично-модальної семантики. «Якщо базове ядро ФСП утворюють спеціалізовані граматичні засоби: форми імператива, спонукальні означено-особові речення та інфінітивні речення – і логічно-нормативне значення цих засобів розкривається вже в межах висловлення, то периферія поля представлена, головним чином, засобами текстової модальності. Чим далі від центру, тим потрібніша підтримка широкого

контексту, цілого поетичного твору, деонтичної модальності всього діалекту письменника для виявлення волонтактивної семантики лексичних, словотворчих, експресивно-синтаксичних засобів, що належать до периферії поля»[7, 18].

Периферія ФСП деонтичної модальності є сукупністю різнотипних одиниць (неграматичних способів вираження деонтичної установки) – імпліцитних засобів. Основні диференційні семантичні ознаки деонтичної модальності виражають засоби, які утворюють ядро поля. Вони можуть передаватися, конкретизуватися і периферійними засобами. Однак на периферії можуть бути виражені і нові ознаки, які доповнюють семантичні можливості ядра. Це пояснюємо тим, що різні функціонально-семантичні поля перетинаються, утворюючи складні комбінації значення.

Неозначена форма дієслова в ролі головного члена односкладних інфінітивних речень має здатність в контексті виражати широкий спектр відтінків волевиявлення.

*«Не просити,
наказувати масте! Ми будем
рабами вашими в сей вечір!»* (Леся Українка «Камінний господар»)

Між лексемами «мусити», «доводиться», «необхідно» з одного боку та «повинен», «належить», з іншого – існує прагматична різниця в тому, що в першому випадку рішення приймає сам реципієнт, хоч і під впливом зовнішніх обставин, в другому випадку – рішення не передбачає жодної активної участі реципієнта, хоча воно знаходиться в його компетенції.

Серед часових форм дієслова найближчою до логічно-нормативної семантики є форма майбутнього часу. В драмі Лесі Українки вона може передавати значення впевненості у виконанні дії.

*«О, певне, я б не витримав їх довго,
якби не ви. Я б розрубав їх знову,
коли інакше з них нема визволу!»* (Леся Українка «Камінний господар»)

У ході аналізу специфіки мовної реалізації деонтично-модальної семантики в поетичному тексті підтверджується теза сучасної модальної логіки про те, що речення майже будь-якої граматичної форми може втілювати семантику волевияву. При визначенні функцій елементів системи слід враховувати контекст і ситуацію використання мовної одиниці.

Варто зазначити, також, що особливістю реалізації деонтичної модальності в поетичній мові зумовлена насамперед належність людської мови до логічно нечітких множин. На рівні форми поетичного вислову це знаходить вираження в «розмитості й розгалуженості периферійної частини ФСП деонтичної модальності» [7, 19]. До того ж імперативні форми ядра поля виявляють амбівалентність змістової сфери, можуть виражати багату гаму відтінків волевияву: від рішучого наказу - до поради і прохання.

Висновки. В текстоцентричній концепції модальність визначено через різнобічні стосунки між автором, реципієнтом, текстом та дійсністю.

Модальний компонент втілює спосіб передачі інформації та ґрунтується на ціннісних параметрах відображення дійсності. Комуніканти формують своє ставлення до тексту залежно від установки описати світ (епістемічна модальність), змінити світ (деонтична модальність) чи дати йому оцінку (аксіологічна модальність).

Деонтична модальність (нормативна модальність) є характеристикою практичної дії щодо певної системи норм. Деонтична модальність виражає ставлення автора деонтичного висловлювання до тексту, реципієнта, дійсності і до самого себе. Модальність деонтичної установки передає суб'єктивне ставлення автора до дійсності, кваліфікує події з погляду автора і певної системи норм.

У драматичних творах Лесі Українки, як і в українській мові взагалі, імператив – основний засіб безпосереднього вираження волевияву.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вригхт Г.Х. Логико-философские исследования. Избранные труды.– М., 1986.– 270 с.
2. Герасимова И.А. Деонтическая логика и когнитивные установки / И.А.Герасимова // Логический анализ языка: Язык этики / отв.ред.: Н.Д. Арутюнова, Т.Е. Янко. – М.: Язык русской культуры, 2000. – 448 с.
3. Есперсен О. Философия грамматики [пер. с англ. В.В.Парсек, С.П.Сафронова]. – М.: КомКнига, 2006. – 404 с.
4. Ивин А.А. Логика. – М., 1999. – 320 с.
5. Кобозева И.М., Лауфер Н.И. Семантика модальных предикатов долженствования / И.М. Кобозева, Н.И. Лауфер // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – с.169-175.

6. Кутяева И.М. Опыт лингвистического исследования контекстов деонтической модальности в английском деловом дискурсе: дис. канд. филол. наук: 10.02.04/ О.М. Кутяева. – Абакан, 2006. – 183 с.
7. Семенець О.О. Лінгвістична синергетика ідіолекту Євгена маланюка: дис... д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні. - К., 2005.
8. Шершнева Н.Б. Семантика и прагматика деонтической модальности: функциональная характеристика в системе языка и текста: дис. канд. филол. наук: 10.02.19 / Н.Б. Шершнева. – Краснодар, 2000.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Леся Українка. Вибрані твори. – К.:Країна мрій, – 2009. – 288 с.

Категория модальности принадлежит к числу главных, центральных языковых категорий. В статье рассматриваются понятие деонтическая модальность, языковые средства выражения модальности деонтической установки в драматических произведениях Леси Украинки.

Ключевые слова: модальность, деонтическая модальность, императив.

Category of modality is one of the main, central language categories. In this article it is deal with deontistic modality, linguistic facilities of expression of deontistic modality in Lesya Ukrainka's drama.

Key words: modality, deontistic modality, imperative.